

Питання історії України новітнього часу

М. Б. ПАРАХІНА (Київ)

**ВНЕСОК НАУКОВИХ
ТОВАРИСТВ ПРИ ВУАН У РОЗВИТОК
ЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У 20-ті — НА ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.**

Здобуття Україною незалежності є могутнім стимулом для відродження духовності й історичної пам'яті народу. Увагу дослідників привертають питання розвитку історії й етнології, вивчення багатой культурно-мистецької спадщини українського народу.

Розвиток історико-етнографічних досліджень в Україні в 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. нерозривно пов'язаний з діяльністю Всеукраїнської Академії наук, заснованої в листопаді 1918 р. З її створенням настав якісно новий етап у розвитку як історичної науки в цілому, так і етнології зокрема. Слід зазначити, що у той складний і суперечливий для України період учені спромоглися підготувати ряд фундаментальних праць, в яких порушувалися різноманітні питання розвитку науки і культури.

Активну діяльність по розробці питань з різних галузей науки розгорнули наукові товариства при ВУАН, метою яких було укомплектування архівів, створення музеїв, організація експедицій та наукове опрацювання етнографічного, фольклорного матеріалів, співпраця з академічними установами, безпосередня участь у створенні пам'яток історії і культури, популяризація історичних знань, культурно-освітницька діяльність. Для цього передбачалися такі напрями роботи: організація виставок, екскурсій, скликання наукових нарад, з'їздів, конференцій, заснування наукових кабінетів, лабораторій, дослідних станцій, музеїв, бібліотек, спеціальних комісій, видання періодичної і неперіодичної науково-популярної літератури, зв'язки з різними державними і громадськими установами¹. Розроблялися проблеми, пов'язані з історією та життєдіяльністю нечисленних народів, на матеріалах Харкова, Одеси, Донбасу².

Наукові товариства виникли в Харкові, Полтаві, Катеринославі та інших містах. Головними осередками, на базі яких формувалися ці товариства, ставали, як правило, навчальні заклади, музеї, архівні установи.

До товариств входили представники інтелігенції, службовці, студенти. Їх ядро становили місцеві науковці, з якими співробітничали академічні установи, безпосередньо зайняті вивченням окремих аспектів історії регіону.

Одним з провідних осередків було Харківське наукове товариство, створене на початку 1921 р. Його завданням була розробка питань історії України, а також етнології, етнографії, українського мистецтвознавства.

На початку 1922 р. харківські історики створили Слобожанську комісію краєзнавства при ВУАН. Її головою став акад. Д. І. Багалій, а пізніше — професор-етнограф Д. К. Зеленін. До складу комісії входили також професор-археолог О. С. Федоровський, акад. А. М. Лобода. Комісія публікувала матеріали у “Наукових збірниках кафедри історії української культури”³, а також на сторінках періодичного видання — “Збірника Історико-філологічного товариства”. Тематика історико-етнологічних досліджень була досить широкою. Значна увага у цих виданнях приділялася проблемам історії, етнографії, етнології, статистики.

Велике значення для харківських наукових установ мала діяльність Д. І. Багалія. Його перу належить близько 350 публікацій, більшість з яких була присвячена Слобідській Україні⁴. Вчений багато зробив для збереження документальних фондів, яким загрожувало знищення. Так, у 1922 р. за його участю було прийнято постанову про єдиний державний архівний фонд.

У жовтні 1921 р. при Харківському інституті народної освіти було створено науково-дослідну кафедру, до якої входили такі секції: історія України, етнології та краєзнавства, археології. Вони займалися вивченням історії Лівобережної і Слобідської України⁵.

В травні 1931 р. на базі цієї кафедри був організований Український науково-дослідний інститут історії матеріальної культури ім. Д. І. Багалія. В складі інституту діяли сектори антропології й етнографії, археології, історії техніки і бібліотека.

Секція антропології й етнографії досліджувала історію різних місцевих промислів, традиції і звичаї національних меншин. Так, питаннями розвитку болгар, євреїв, греків займався А. Ковалівський. О. Ветухов, Р. Данківська вивчали український фольклор. Основною тематикою секції, як зазначалось у звіті про її діяльність, було вивчення колгоспного побуту, для чого її співробітники склали відповідні анкети і бібліографію. Силами цього наукового осередку для аспірантів був організований фаховий семінар з етнографії України. Необхідність всебічного вивчення національних меншин враховувалася в процесі вироблення різноманітних проєктів з вивчення національних груп, які населяли на той час територію України⁶.

На початку 1918 р. у Харкові було створено міську музейну комісію з охорони пам'яток старовини та мистецтва. Члени Всеукраїнського комітету охорони пам'яток природи і старовини мали спеціальне представництво в комісії, метою якого було вилучення музейних речей у приватних осіб, державних інституцій та інших організацій. Комісія періодично оглядала будинки і квартири, вилучаючи найцінніші предмети мистецького та історико-етнологічного значення, які передавала у відповідні відділи музею м. Харкова. Місцева етнографічна секція Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини організовувала у місті та губернії експедиції для збирання народних прислів'їв, музичних творів, речей народного мистецтва і побуту.

Визначною була діяльність членів ХНТ, спрямована на будівництво музеїв історико-етнологічного профілю. Так, Музей Слобідської України ім. Г. С. Сковороди був створений у Харкові в 1920 р. з ініціативи академіка М. Ф. Сумцова⁷. В організації музею допомогла Етнографічна секція Харківського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини. Вона зокрема виділила незначні кошти, на які було придбано експонати і книги. Значна заслуга в організації й формуванні історико-етнографічної збірки музею Слобідської України належить

М. Ф. Сумцову. Він домогся дозволу на видання музеєм “Вісника Музею Слобідської України”⁸.

М. Ф. Сумцов відкрив при музеї етнографічні курси, до роботи в яких запрошував провідних харківських учених. Він також організував “Товариство друзів Музею Слобідської України”. Велику допомогу музею надавали члени Товариства, зокрема Д. К. Зеленін, Д. І. Багалій⁹.

М. Ф. Сумцов розшукав коштовну збірку книжок етнографа М. О. Дикарева і передав їх для музею. Він брав участь у впорядкуванні фондів музею, збиранні колекцій народних дитячих іграшок. У 1921 р. зібрав колекцію з 17 цінних малюнків і карток стародавніх музичних інструментів¹⁰.

М. Ф. Сумцов вмело керував науково-дослідною роботою співробітників музею, редагував етнографічні програми і статті своїх колег. З численних своїх праць (понад 700) більшу частину присвятив питанням народної творчості. Чільне місце в історико-етнографічних дослідженнях академіка посідає Слобідська Україна.

Окрему експозицію становили дарунки художника С. І. Васильківського — картини з українського побуту, історичної тематики й 26 портретів українських історичних діячів роботи художника. За пропозицією М. Ф. Сумцова, експозицію було поділено на три відділи: перший відділ ім. Г. Квітки-Основ'яненка, який склався переважно з речей Харківського міського художньо-промислового музею та Музею старожитностей університету. Другий відділ — художній ім. Васильківського. Там були представлені роботи Т. Г. Шевченка, І. К. Айвазовського та інших.

Третій відділ — етнографічний ім. О. О. Потебні. Він увібрав усі колекції Етнографічного музею історико-філологічного товариства університету, етнографічні експонати Харківського художньо-промислового музею та низку приватних етнографічних збірок. Відділ мав збірку українських кахлів, яка була рідкісною колекцією в Україні. Експонати відділу поділялися на групи, що характеризували помешкання, одяг, їжу, знання, виробництво і мистецтво населення Слобідської України¹¹. Численні різноманітні колекції музею дали можливість створити повноцінну експозицію, яка відповідала рівню розвитку тогочасної етнографічної науки.

Музей мав добре підбрану бібліотеку, що склалася з бібліотек колишнього етнографічного музею Харківського імператорського університету, Історико-філологічного товариства, праць О. О. Потебні, М. Ф. Сумцова та інших¹².

У 1923 р. до друку було підготовлено каталог збірок Музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди. Експозиція музею складалася з тематичних комплексів, які розкривали народне будівництво, одяг, їжу, місцеві промисли і ремесла, основні заняття населення, обряди та звичаї, народні знання, мистецтво. Окрема експозиція була присвячена побуту дітей, що відбивало існуючий у тогочасній науці напрям етнографічних досліджень.

Широкого розмаху з перших же років заснування музею набирає науково-дослідна робота. Так, протягом 1920—1927 рр. у межах Харківського, Зміївського, Валківського, Ізюмського та Вовчанського повітів методом експедицій вивчалися промисли і ремесла, народна медицина, обряди, розписи хат тощо. На місцевому матеріалі було зібрано колекцію писанок, обрядового хліба, лікарських рослин, зроблено численні замальовки¹³. Співробітники Музею Слобідської України започаткували соціологічне дослідження, широко практикувалися анкетні опитування для виявлення етнічного складу населення, нових елементів побуту. Завдяки наполегливій праці співробітників музею створювалися спеціальні етнографічні

гуртки, товариства, проводилися семінари, де висвітлювалися практично всі сторони життя краю. Ця різнобічна дослідницька робота етнографів забезпечила заснування безцінного етнографічного фонду, що є й понині основною джерельною базою для вивчення матеріальної й духовної культури українського народу.

Одним з аспектів етнографічної роботи на місцях були науково-методичні розроблення інструкторських матеріалів, у тому числі етнографічних програм для вивчення краю. Такі програми для місцевих етнологів розроблялися й поширювалися співробітниками Музею Слобідської України (“Для збирання відомостей про троїцькі та купальські обряди”, “Для збирання обрядових хлібів”, “Інструкція для збирання матеріалів з народного побуту” тощо)¹⁴.

Науково-дослідна діяльність осередку висвітлювалась у “Бюлетені Музею Слобідської України”, етнографічних виданнях і періодичній пресі України (журнали: “Краєзнавство”, “Червоний шлях”, “Науковий збірник науково-дослідної кафедри історії української культури”, “Етнографія” та ін.). Р. С. Данковська протягом 1924—1925 рр. підготувала для “Етнографічного Вісника” ВУАН статті-розвідки “Про троїцькі й купальські обряди Слобожанщини”, “Українські народні світильники”, а до “Записок Етнографічного товариства” — статтю про народне обрядове печиво. Ці й інші публікації співробітників музею вводили до наукового обігу широкий конкретний матеріал, що відбивав розмаїття локальних проявів різних явищ народної культури на Харківщині.

З метою більш широкої популяризації історико-етнографічних знань серед відвідувачів влаштовували в приміщенні музею щонеділі лекції. Тематика лекцій 1924 р., наприклад, охоплювала такі питання: “Чумацтво на Україні”, “Українські кобзарі” (І. Ф. Єрофеев), “Квітка-Основ’яненко” (А. Ф. Шамрай), “Академік М. Ф. Сумцов” (А. І. Білецька)¹⁵. Виставки і лекції сприяли зростанню кількості відвідувачів музею.

Збільшенню музейних збірок та налагодженню його наукової праці сприяла подвижницька діяльність активного співробітника ХНТ, відомого керівника музею М. Сібільова. Під його керівництвом співробітники цієї установи систематично проводили археологічні розвідки, виявляли, комплектували, опрацьовували культурно-мистецькі пам’ятки. В процесі вивчення кустарних промислів зібрали цінну колекцію етнографічних експонатів. Музейна збірка, що охоплювала більшість етнографічних пам’яток, на 1928 р. налічувала понад 25 тис. одиниць¹⁶.

У результаті такої діяльності історичні осередки та музеї Харкова були провідними науково-методичними центрами історико-етнографічних досліджень у республіці. Успішно діяли й повітові музеї Харківщини. Завдяки їхній діяльності утворювалася своєрідна мережа кореспондентів для виявлення, збирання й дослідження історико-культурних пам’яток.

Вагомий внесок в історико-етнографічні дослідження України внесли члени Полтавської ученої архівної комісії — провідного наукового, координаційного і методичного центру Полтавщини. Основними напрямками її діяльності було вивчення минулого регіону на основі архівних джерел і популяризація історії краю. Значну увагу у своїй роботі комісія приділяла етнографічній, літературознавчій, статистичній проблематиці.

В 1918 р. виникло Українське наукове товариство дослідження й охорони пам’яток старовини і мистецтва на Полтавщині. Його першим головою став В. М. Щербаківський, а секретарем — М. Я. Рудинський. Товариство об’єднало істориків, мистецтвознавців, етнологів краю, які займалися виявленням нових джерел з історії регіону, збереженням історичних пам’яток і розвитком етнології.

18 лютого 1924 р. статут Полтавського товариства був затверджений Спільним зібранням ВУАН. Його головою було призначено В. О. Щепотьєва. У Товаристві визначилося 4 секції, основною з яких була секція історії культури й економіки з підсекціями — економічною, історичною, літературно-етнографічною. Установа мала свій друкований орган. Однак через фінансові труднощі було опубліковано лише 2 випуски записок Товариства¹⁷. Проблеми, які порушували науковці в своїх дослідженнях були різноманітні: вивчення народного господарства Полтавщини, селянського руху, народних промислів, фольклору і побуту місцевого населення.

Значний внесок в історико-етнографічні дослідження України зробив Центральний пролетарський музей Полтавщини. В 1929 р. він об'єднав окремі музейні установи та колекції міста (Музей Полтавського губернського земства, Музей мистецтва, Музей педагогічного бюро, збірки кустарного складу губземства)¹⁸. Серед 11 його відділів найкращим був історико-етнографічний. До нього входили підвідділи: історичний, славетних полтавців, українського селянського побуту, українського народного мистецтва, фольклору і мови, хорово-музичний і ткацький з майстернею.

Значну роль у формуванні історико-етнографічної збірки музею відіграв відомий дослідник, завідувачий культурно-історичним відділом Полтавського земського музею К. Мощенко. Він працював у цій установі з 1907 р., здійснював етнографічне вивчення краю, послідовно нарощував музейні колекції.

Очолити Історико-етнографічний відділ Пролетарського музею, К. Мощенко залучив до роботи над формуванням його експозицій В. Щепотьєва, В. Верховинця, Ф. Попадича та багатьох інших знавців етнографії Полтавщини¹⁹. Їм вдалося широко представити в експозиції музею багатющі зібрання з народознавства.

Значно збагатилася експозиція історико-етнографічного відділу в 1927 р., коли К. Мощенко разом з О. Тахтаєм, М. Рудинським взяли участь в експертизі науково-історичної і культурної цінності предметів культури, вилучених з храмів Полтавщини.

Надзвичайно цінною була збірка пам'яток українського народного мистецтва (понад 10 тис. експонатів), яка широко характеризувала шитво, ткацтво, вибійку, гончарство, різлярство, гутні вироби, музичні інструменти.

Показовою є діяльність Миргородського наукового художньо-промислового музею, який почав функціонувати з липня 1920 р. Основу його колекційного фонду становили пам'ятки побуту, мистецтва, що надійшли з панських маєтків та “гетьманської” церкви Великих Сороченць. Експозиції музею поповнювалися завдяки копійчій і наполегливій пошуковій роботі в регіоні етнографів-ентузіастів.

Цікавий досвід роботи накопичив Хорольський краєзнавчий музей. За період з 1927—1929 рр. етнографічна секція музею підготувала ряд розвідок з етнографії та фольклору рідного краю. Проведення екскурсій по селах району дало вагомий результат. Було зібрано і записано матеріали народного календаря, перекази про голод, легенди про життя “на тім світі”, народні уявлення про небо, бджіл та інше. Також було записано текст “Вертепу на Хорольщині”. Всі ці матеріали були надіслані до Етнографічної комісії при ВУАН.

Не менш цінним був досвід роботи працівників Прилуцького окружного краєзнавчого музею, які за 1927 р. зафотографували й обміряли понад 60 об'єктів, зібрали чимало фольклорно-етнографічних матеріалів, що дало змогу відкрити при музеї етнографічний кабінет, який займався фоль-

клорно-етнографічним вивченням Прилуччини. Плідно працювали на терені краю фольклорно-етнографічні відділи Лубенського, Пирятинського та Золотоніського краєзнавчих музеїв.

Науковці Кабінету антропології й етнології ім. Ф. Вовка, створеного при ВУАН у Києві в 1925 р., Ю. Павлович, Л. Шульгіна, Н. Загледа вивчали народне будівництво й одяг на Миргородщині²⁰, орнаменти рушників на Хорольщині²¹, матеріальний побут на Пирятинщині та Лубенщині²². У друкованих виданнях Києва, Харкова, Полтави публікувалися наукові розвідки з історії Полтавщини її видатних діячів. Це зокрема К. В. Мощенко “Нариси побуту населення Полтавщини”, “Українська хата на Полтавщині”, В. О. Щепотьєва “Етнографічні й археологічні матеріали Полтавщини”, Я. Є. Імшенецького “Нариси історії містечок і сіл Полтавщини і самої Полтави”²³. Працівники Кабінету підтримували тісні зв'язки з науковими інституціями й окремими вченими, завданням яких було вивчення населення України, сусідніх республік та за кордоном, щоб поширювати ідеї стаціонарного дослідження села, взаємно допомагати в науковій роботі, обмінюватися матеріалами та літературою²⁴.

ВУАН активно співробітничала також з краєзнавцями Хорола і Кременчука. На матеріалах, зібраних Кременчуцьким товариством, співробітник Всеукраїнської Академії наук М. Ткаченко написав “Нариси історії Кременчуччини”²⁵. Зібрані хорольськими науковцями етнографічні матеріали поповнили місцевий, а також Полтавський краєзнавчий музеї. Товариство випустило 3 номери рукописного журналу “Вісті краєзнавства”²⁶. Полтавське наукове товариство та музеї збагатили скарбницю історії й етнології рідного краю.

Значний внесок у розгортання історико-етнографічних досліджень зробили науковці Чернігівщини, зокрема Г. Г. Холодний, В. Ю. Зубок, М. К. Шматько²⁷.

Чернігівська філія УНТ, створена в 1920 р., мала декілька секцій. Найголовнішою була етнографічна, яку очолив один з провідних етнографів Чернігівщини Б. К. Пилипенко. Одним з перших заходів філії було заснування Етнографічного музею на базі кустарного закладу Земства, подарунків В. Ю. Зубка. Співробітник секції Б. Л. Луговський влітку 1924 р. виступив на губернських педкурсах з інструктивною доповіддю “Репертуар та побут професійних співців і картковий облік”, а також розповсюдив серед слухачів близько 1000 спеціально розроблених анкет і термінологічних карток²⁸.

Увагу громадськості привернули доповіді керівника секції “Етнографічна праця на Чернігівщині”, “Мистецтво народне і наші претензії до сучасного малярства”, “Народне мистецтво в творенні сучасних традицій образотворчого мистецтва”, підготовлені переважно на матеріалах його власних наукових студій, широко ілюстровані малюнками та ескізами²⁹.

У 1924 р. було засноване Ніжинське наукове товариство, до якого входило 4 секції: історична, статистико-економічна, етнографічна та природнича. Керівник секції етнографії професор Є. Рихлик, а також її члени І. Павловський та І. Спаський досліджували етнографію й ономастику Ніжина, вивчали мовні особливості регіону, розвиток декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема золотарство, збирали фольклорний матеріал по селах³⁰. До етнографічної роботи залучались учні сільських шкіл. Так, у 1927 р. зусиллями членів секції було відкрито гурток при Галицькій трудшколі і вчительський гурток у Бобровиці. Тісний зв'язок встановився із школами Ніжина, учні яких виступали з доповідями про свою роботу на засіданнях секції³¹.

Слід відзначити високу продуктивність наукових праць членів Ніжинського товариства. Їх публікації з'являлися в “Записках” Ніжинського ІНО, збірнику ВУАН “Чернігів і Північне Лівобережжя”, журналі “Україна” та інших наукових виданнях³². Як свідчать сучасні дослідники, науковий доробок багатьох членів Товариства — це помітне явище в українській історіографії 20-х років³³.

Професор А. Т. Розанов виступив засновником і став головою Остерського наукового товариства краєзнавства, заснованого в 1924 р. До його складу входило близько 70 аматорів, які працювали у трьох секціях: археологічній, етнографічній та природничій³⁴. У безпосередньому контакті з ВУАН тривало збирання фольклорного етнографічного матеріалу, вживалися заходи щодо охорони пам'яток історії та культури.

Катеринославське наукове товариство було створене 21 липня 1924 р. Його очолив академік Д. І. Яворницький. Він розробив програму для збирання етнографічного матеріалу на Катеринославщині³⁵. Історико-філологічна секція утворила редакційну комісію, яка підготувала до друку I том “Наукових записок” Товариства, що вийшли в 1929 р.³⁶

Товариство стало наступником науково-культурних осередків міста, які діяли в кінці XIX — на початку XX ст.

У травні 1926 р. Спільне зібрання ВУАН затвердило статут Запорізького наукового товариства, яке мало згуртувати сили місцевих етнологів та краєзнавців. На першому засіданні новоутвореної інституції виступив акад. Д. І. Яворницький. Значним музейним та архівним матеріалом Товариство мало завдячувати спадщині відомого запорізького етнолога і краєзнавця, співробітника ВУАН Я. П. Новицького (1847—1925). Серед етнографічних, історичних, археологічних праць дослідника значна частина стосувалась історії козацького краю. Питання їх вивчення та видання залишаються актуальними і сьогодні³⁷.

Постійну методичну опіку здійснював Д. І. Яворницький і над Вовчанським культурно-історичним окружним музеєм, який виник у 1923 р. на базі місцевого музею старовини. Засновник музею — відомий етнограф та археолог В. О. Бабенко, який більше 25 років працював у царині етнології. На кінець 1926 р. музей мав понад 15 тис. експонатів. Чільне місце у його діяльності займали археологічні та етнографічні дослідження на Харківщині та Катеринославщині, які проводив В. Бабенко³⁸.

Одним з найвідоміших в Україні було Одеське наукове товариство при ВУАН, організоване в березні 1926 р. Керівник соціально-історичної секції академік М. Є. Слабченко зробив великий внесок в організацію історико-етнографічних досліджень на півдні України. Він брав активну участь у створенні і діяльності філії Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури в Одесі, очолював науковий гурток студентів-істориків в Одеському ІНО. Під його керівництвом молоді науковці наполегливо вивчали проблеми історії південного регіону, військових поселень XIX ст., українського театру і т. ін. У процесі своїх дослідів вони особливу увагу звертали на місцеві архіви — з'ясовували їхній стан, упорядковували фонди, займалися розробкою документів та матеріалів³⁹.

Значну роботу в галузі літературної етнології, етнографії, фольклору проводила історико-філологічна секція під керівництвом професора В. Ф. Лазурського (секретар — Т. М. Слабченко)⁴⁰.

Великою заслугою Одеського наукового товариства було налагодження видання “Записок”, які виходили протягом 1927—1930-х рр. У них вміщувалися дослідження і розвідки з питань історії промисловості та сільського господарства краю, соціальних відносин, страйкового руху на

Одещині, етнографії тощо. Ці матеріали ілюстрували різні сторони життя краю⁴¹. Цінну колекцію літератури, карт, численних рукописних та графічних матеріалів сформовано в Одесі на базі кафедри сходознавства ім. М. П. Павловича⁴².

Одним з перших наукових осередків, чий статут затвердило Спільне зібрання ВУАН, було Миколаївське наукове товариство ім. М. Аркаса, яке розпочало свою діяльність у 1923 р.⁴³ Серед десяти секцій Товариства найактивнішими виявилися співробітники етнографічної, археологічної, історичної секцій, першочерговим завданням яких було збереження пам'яток старовини і мистецтва на півдні України.

Зусилля місцевих етнологів спрямовувалися також на забезпечення літературою з історії краю навчальних закладів. У 1926 р. силами Товариства був опублікований збірник "Миколаївщина", орієнтований на шкільне вчительство. Високу оцінку в київських наукових колах одержали статті М. Лагути, вміщені в цьому збірнику: "Історичний нарис Миколаївського порту", "Шляхи сполучення Миколаївщини", "Історичні місця, пам'ятки старовини та мистецтва на Миколаївщині".

Координуючим центром дослідницьких установ східної частини регіону став Кабінет виучування Поділля, який працював при Вінницькій філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН.

Першочерговим завданням Кабінету стало об'єднання зусиль як професійних учених, так і аматорів у дослідженні регіону в історичному, етнографічному та інших аспектах. У рамках всебічного дослідження було започатковано видання стислої "Енциклопедії Поділлязнавства". Всього у цій серії видано 25 випусків. Серед них слід відзначити збірники "Вінниця, її околиці та Вінницька округа" (1927 р.), "Часописи Поділля" (1927, 1928 рр.).

Викликають інтерес і перспективи розвитку етнології на Східному Поділлі, які окреслювалися наприкінці 1920-х років. Так, співробітник Кабінету, директор місцевого історико-побутового музею Г. В. Брілінг 1928 р. розробив п'ятирічний план роботи музею щодо охорони пам'яток. Він передбачав організацію етнографічних та археологічних (спільно з ВУАКом) експедицій, обстеження церковного майна, видання ілюстрованих альбомів подільських писанок, вишивок та килимів й інші заходи щодо вивчення і популяризації історико-культурних надбань краю.

В 1924 р. на базі місцевого історико-археологічного музею почало діяти Кам'янець-Подільське наукове товариство, фундаторами якого виступили П. Клименко, Ю. Сіцинський, О. Полонський, В. Герасименко та інші вчені-поділлязнавці.

Програмна робота наукового осередку включала в себе вивчення подільського села (його історії, природи, економічного розвитку), складання бібліографії до вивчення Поділля, археологічних розкопок. У план роботи історико-філологічної секції входило вивчення історії населених пунктів, національного та соціального складу населення, дослідження мовлення, обрядів. Наприклад, О. Б. Курило протягом тривалого часу плідно працював над розробкою тем "Німці в Україні", "Молдавани в Україні"⁴⁴. Приділялась увага збиранню зразків усної народної творчості (історичних, релігійних пісень, легенд тощо).

Справжнім літописцем рідного краю був історик, етнограф, археолог і музеєзнавець Ю. Й. Сіцинський. Археологічний музей, очолюваний видатним поділлязнавцем, організував експедиції по збиранню етнографічного матеріалу в багатьох селах. Виконуючи завдання Товариства, науковець у 1927 р. публікує I том важливого історико-етнологічного твору "Нариси з

історії Поділля". Наступні томи праці, які мали підсумувати дослідження краю, залишилися в рукописах.

У 1928 р. під редакцією професора В. О. Гериновича співробітники Комітету видали два туристичні путівники по Кам'янецьчині, в яких, крім переліку і короткого опису історико-архітектурних пам'яток міста, інших населених пунктів регіону, в стислому викладі подано історію Кам'янця з давніх часів.

Голова історико-філологічної секції Товариства професор Ю. Філь був одним з найактивніших кореспондентів етнографічної комісії ВУАН, автором біля двох десятків етнографічних і методико-педагогічних наукових праць⁴⁵.

Подорожі співробітників Товариства до навколишніх сіл нерідко завершувалися створенням у них етнографічних гуртків. Так, у другій половині 20-х років виникли Красилівське, Староушицьке, Смотрицьке районні товариства⁴⁶.

Таким чином, науковці як в центрі, так і на місцях, виступали ініціаторами й основною рушійною силою формування найрізноманітніших організаційних форм дослідження рідного краю. В процесі роботи науково-дослідних установ, громадських організацій історико-етнографічного профілю, їх тісної взаємодії постійно вдосконалювалися форми і методи вивчення рідного краю, окреслювалися найбільш пріоритетні напрями досліджень.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України), ф. 166, оп. 5, № 729, арк. 286.

² Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (далі — ІМФЕ), ф. 7—1/3, арк. 7—8.

³ Б а г а л і й Д м и т р о. Автобіографія. — К., 1927. — С. 93.

⁴ Там же. — С. 4.

⁵ В о д о т и к а С. Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х рр. — К., 1998. — С. 4—19, 32—74, 123—169.

⁶ ІМФЕ, ф. 1—2/25, арк. 1.

⁷ Д а н к о в с ь к а Р. Академік М. Сумцов як діяч Музею Слобідської України // Науковий збірник науково-дослідної кафедри історії української культури. — Харків, 1924. — Вип. 1. — С. 37—42.

⁸ Там же. — С. 24.

⁹ Там же. — С. 25.

¹⁰ Там же.

¹¹ Д а н к о в с ь к а Р. С. Історія Етнографічного відділу ім. О. Потебні та книгозбірні МСУ // Бюлетень МСУ. — 1925. — № 1. — С. 16—18.

¹² Там же.

¹³ Праці музею // Бюлетень МСУ. — 1926—1927. — № 2—3. — С. 3—4.

¹⁴ Бюлетень МСУ. — 1926. — № 1. — С. 138—142.

¹⁵ Лекції у Музеї Слобідської України // Бюлетень МСУ. — 1925. — № 1. — С. 29—35.

¹⁶ О л а н д е р Г. Передісторична людина на Дінці // Знання. — 1930. — № 15. — С. 21—22.

¹⁷ К о з ю р а І. В. Розвиток історичного краєзнавства на Полтавщині: Дис. ... канд. іст. наук. — Харків, 1998. — С. 107.

¹⁸ С к р и п н и к Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток. — К., 1989. — С. 148.

¹⁹ К о з ю р а І. В. Розвиток історичного краєзнавства на Полтавщині в 20—30-х рр. XX ст. — Харків, 1998. — С. 59.

²⁰ З праць відділу Кабінету антропології й етнології ім. Ф. Вовка // Бюлетень Кабінету антропології й етнології ім. Ф. Вовка. — К., 1925. — Ч. 1. — С. 12—13.

²¹ О н и щ у к А. Розвідки над народним побутом // Побут. — 1929. — № 4—5. — С. 5—13.

²² С к р и п н и к Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток. — К., 1989. — С. 304.

- ²³ Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. 10, № 11931, арк. 3.
- ²⁴ ІМФЕ, ф. 44, оп. 4, 5.
- ²⁵ ІР НБУВ, ф. 10, № 11890, арк. 1—11.
- ²⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, № 1397, арк. 6.
- ²⁷ Федоренко П. К. Нариси з історії вивчення Чернігівщини // Записки Чернігівського наукового товариства. — Чернігів, 1931. — Т. 1. Праці історико-краєзнавчої секції. — С. 7.
- ²⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, № 729, арк. 286.
- ²⁹ Там же, оп. 6, № 3425, арк. 149.
- ³⁰ ІР НБУВ, ф. 10, № 18691, арк. 3.
- ³¹ Данилюк Ю. З. Дві батьківщини Євгена Рихлика // Репресоване краєзнавство (20—30-ті роки). — К., 1991. — С. 286.
- ³² ІР НБУВ, ф. 10, № 18691, арк. 4.
- ³³ Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. Луговський Борис Львович // Репресоване краєзнавство (20—30-ті роки). — С. 344.
- ³⁴ ЦДАВО України, ф. 10, № 18689, арк. 3—4.
- ³⁵ Драна О. М. Наукові товариства Катеринослава другої половини ХІХ — початку ХХ ст. // Скарбниці ріднокраю. — Дніпропетровськ, 1993. — С. 60—64.
- ³⁶ ІР НБУВ, ф. 10, № 32545, арк. 3.
- ³⁷ Турченко Ф. Г., Бровко Б. Л. Я. П. Новицький — людина і краєзнавець // Репресоване краєзнавство (20—30-ті роки). — С. 59.
- ³⁸ Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. — Вип. 1. Листи вчених до Д. І. Яворницького / Упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піщик, Н. Г. Чередник. — Дніпропетровськ, 1997. — С. 20—23.
- ³⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, № 5944, арк. 19.
- ⁴⁰ Звіт про діяльність Одеського наукового товариства (за 1927—28 акад. рік) / Уклад. В. Герасименко. — Одеса, 1928. — С. 14.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, № 5944, арк. 20.
- ⁴² ІМФЕ, ф. 1—73, арк. 2.
- ⁴³ Історія Академії наук України. 1918—1923. Документи і матеріали / НАН України, Інститут української археографії та ін. — К., 1993. — С. 525.
- ⁴⁴ ІМФЕ, ф. 7—1/2, арк. 3.
- ⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, № 8040, арк. 1.
- ⁴⁶ ІР НБУВ, ф. 10, № 11905, арк. 1—4.